Kuradikivid Lätis

HELEN ARUSOO, MATS KANGURI FOTOD

Unustage Riia! Lõunanaabrite juugendpealinn on suurepärane, aga seal on käidud küll ja küll. Läti metsades ja jõgedes avastame hoopis muud – lõunanaabrite loodus pole hoopiski nii sarnane meie omaga, kui oleme arvanud, teisalt on lõunanaabrid ise meile olemuslikult sarnasemad kui julgeks oodata.

MELKITĀRU KIVI

Sammume läti ja rootsi ajakirjanikega kesk vana Seelimaad mööda kitsukest rada heinamaal. Selja taha jääb suur maantee, eespool paistab üksikuna hiiglaslik vildakas rabakivi. Tükike Soomet seisab kindlana lagedal väljal põllul, kuhu jääaeg selle maha on jätnud, ning tähistab paika, kus vanad seelid ja hiljem latgalid on käinud oma silmi ravimas. Nagu meiegi, tunnevad lätlased pühasid kive, ravikive. Melkitāru hiiu tipus on looduslik süvend. Vihmadega see täitub ja rabakivile kogunevas veesilmas on nõnda palju vett, et seal võib koguni last vannitada.

Päike kõrvetab agaramate päid, kes üritavad kivile ronida. Esialgsed katsed üles saada jäävad viljatuks. Rahn on järsk ja ühelt poolt sile. Lõpuks paistavad siiski mitme ajakirjaniku peanupud kivilt. Üks neist läigatab silmile vett. Pingutan tippu ronida, kivikausi põhjas näen natuke sooja hägust vett ning vetikaid ja münte. Mõtlen, kuidas see ravimine käib – kas tõesti vaid silmale vett heites, kuni muutun tähelepanelikuks, sest giid hakkab kuradist rääkima ja see kõlab nagu jutt Vanapaganast. Liesma Grīnberga, reisi korraldaja, sosistab mulle kõrvalt: „Läti Kurat ehk Vells on lollike, natuke nagu teie Vanapagan, kel juhtub kogu aeg midagi.” Giid jutustab, kuidas Kurat tahtnud endal kivianumas nägu pesta ja kandnud nõnda usinasti vett järvest, et viimane olla kuivaks jäänud. Rumal kurat kaotas järve ja näopesu jäi ühekordseks.

VANAPAGAN LÄTIS?

Kas Lätis on ka Vanapagana moodi tegelane? „On küll,” selgitab läti kuradimuistendite uurija ja ajaloopro-

Melkitāru kivi. Ravikivi kausis näeb põhja peal vett, peegelduvat taevast ja natuke vetikaid, putukavastseid ja münte.

Lõke Pastmuiza kivi juures. Lõke püha kivi juures Lätis tuletab meelde trahvi, mida Maavalla koda pidi mullu maksma Ebavere hiies lõkke tegemise eest. Ilmselt lõunanaabrid ei kannata jäikade looduskaitseseaduste all.

Pļaviņu Peetri kivi. Jääaja kiviannid kodumaal, millega nõnda harjunud oleme, on lõunanaabrite juures haruldasemad: suuri rändrahne näeb Lätis harva. „Meil on vähem kive, seetõttu iga rahn jääb kuidagi eriliselt silma," põhjendavad lätlased.

Vaata läti pühapaikade lehekülge, eesti keeles!
http://www.ancientsites.eu/et/

fessor Juris Tālivaldis Urtāns. „Meie kurat ei kanna nime Vanapagan muidugi, vaid Vells või Velns. Me eristame kuradit ja seda tegelast, kes maastikku muudab – Velns'i. Meie Vells või Velns on rumal ja luuser, kes alati jääb äpuks. On selge, et see on palju vanem tegelane kui kristlik kurat. Velns pole deemonlikult kuri."

Mitmel pool Euroopas on toimunud protsess, kus loodushiiuna tegutsenud tegelase rolli on üle võtnud kurat. Muistendid on demoniseerunud, öeldakse teaduskeeles. Eestiski on Kurat-Vanapagan löönud üle mõne hiiu muistendi. „Eestis on sageli sama pärimuspaiga kohta lugusid, kus tegelasena esinevad nii vanem Uku, Kalev, Tõll, moalja kui ka uuem Vanapagan, Kurat, Juudas, Vanahalv, Jeesus," mainib Ahto Kaasik looduslike pühapaikade keskusest, „näiteks Vaivara pärimuspaikadega seoses kõneldakse segiläbi sortsilastest ja vanapaganast, Muhumaal leidub rohkesti tondikive, Kagu-Eestis juudanimelisi kohti ning Hiiu- ja Saaremaa torkavad silma kuradikivide rohkusega. Uued nimetused kajastavad muutunud suhtumisi. Samal viisil on põlisusundeid demoniseerunud mujalgi." Ülo Valk kinnitab omalt poolt, et sama mis Eestis, on toimunud mitmel pool Euroopas, muistsed eelkristlikud hiiud on demoniseerunud ja hakanud kandma uut nime. Kõik vana oli ju halb ja sai halva märgi küll.

Lätis asi hiiumuistenditega päris nii pole, vähestes kohtades on nii kurat ja hiid seotud sama paigaga. „Meil on olnud hiide palju vähem kui teil, selliseid nagu Kalevipoeg. Ja enamik rahvast ei mäleta ka neid üldse, näiteks hiidude Kurbads, Lielais virs, Ilins nimesid," ütleb Juris Tālivaldis Urtāns. „Meie kurat, kes meie maastikel möllab, on eelkristlik tegelane, üks Läti vanadest jumalustest."

VANAPAGAN VÕI VELLS VÕI KURAT?

Kas me võime siis läti kuradit Vanapaganaks tõlkida? „Võite küll, kui nii on teile kodusem," naerab Juris Urtāns, „aga tegelikult on ta nimi ikka Vells, Vanapagan meil ju ei tegutse. Aga nad on sarnased."

Selgub, et vanapagana nimetus on Eestis siiski liiga uus, et Vellsitaolist vana tegelast tema nimega kutsuda. „Vanapagana sõna kasutamine näib levivat alles 19. sajandil ja ilmselt kirjanduse mõjul," selgitab nime päritolu Ülo Valk, teose „Allilma isand: kuradi ilmumiskujud" autor. „Millegipärast eelistas M. J. Eisen oma rahvaraamatutes just seda nimetust. Ta kasutas seda ka oma raamatutes „Hans ja Vanapagan" (1903) ja „Kaval-Antsu ja Vanapagana lugu" (1905). Just selliste trükiste mõjul hakkas vanapagana nimetus üha tugevamalt seostuma rumala kuradi kujuga." Erinevalt läti kuradipärimusest arvab Valk, et meie oma Vanapaganal on siiski seos kristliku kuradiga olemas. „Sekundaarne, kuid siiski olemas," kinnitab Valk. „Tegelikult on kurat ja Vanapagan sama uskumusolendi ehk kuradi erinevad rollid, mitte erinevad tegelased," lisab Valk.

Vahetegemine Kuradi ja Vana-

Lätis looduslikke pühapaiku vähem kui meil

Ülevaade oma pühadest kividest ja allikatest on lõunanaabritel olemas nelja viiendiku ulatuses koguarvust. Viimastel aastatel tehtud ülevaade pole siiski põhjalik inventuur, vaid lihtne arhiiviandmete kontroll pühapaikade seisukorra kohta. Uut pärimust juurde kogutud ei ole, ent ülevaatest piisab, et anda kohalikele reisijuhtidele kätte matkakaardid. Nüüdseks on osad matkarajad muutunud populaarseks.

Lätis teada olevatest pühapaikadest on praegu aktiivses kasutuses ligi 15 protsenti. „Kõiki kohti me tursimibrošüüridesse muidugi ei pane," räägib Liesma, „osad salapaigad peavad jääma ikka ükskes kohalike teada, sest austame nende soove ja privaatsust."

Ehkki looduslikke pühapaiku on lätlastel vähem hallata kui meil Eestis – lätlastel on neid tuhande ringis, Eestis teadaolevatel andmetel 2800, aga ilmselt tuhande võrra rohkem (kui kõik Eesti maakonnad inventeerida) –, siis olemasolevate haldamisel on lätlastel läinud paremini kui meil. Läti riik on kohalikku pühapaikade inventuuri kenasti toetanud. Ka avalikkuse huvi on suur. „Pidime korraldama esseekonkursi, et õppereisi teha, soovijaid oli nii palju," kinnitab Liesma Grīnberga, rahvusvahelise Cult Identity projekti eestvedaja. Ta räägib, et lätlaste huvi oma kodupaiga looduslike pühapaikade vastu on viimasel ajal kasvanud.

Miks on lätlastel aga looduslikke pühapaiku mitu korda vähem säilinud kui meil, on mõtiskelu teema. „Me arvame põhjuseks, et Eesti maakultuuri polnud nii lihtne lõhkuda," selgitab Liesma lätlaste seas levinud seisukohta, „teid kaitsevad veekogud, Eestil on pikk merepiir ja Peipsi järv, mis teeb teie maa peaaegu poolsaareks. Seda näete ju ka oma Muhu saarel, kus on teada erakordselt rikkalikult pühapaiku. Eraldatus kaitseb. Läti on aga igast kandist avatud ja võõrmõjud on siin toiminud põhjalikumalt."

Pastmuiza kivi. Läti rahvalaul mõjub ehmatavalt koduselt: meloodia on sisendusjõuliselt uinutav, esitusviis ja lauljate näod samad nagu Eestis, ainult keelest ei saa aru. Korratakse iga rida laulust nagu meilgi, kõik saavad kaasa laulda. Ei kuule aga ainult regilaulule omast leegajust – eelmise rea lõpusilpide sissehaaramist.

pagana vahel on põhjendatud üksnes hiiumuistendite puhul, kus kurat maastikku muudab.

PASTMUIZA KURADIKIVI

Sõidame järgmise Kuradi-Velnsi kivi juurde. Kive nimetatakse ainsuses „Pastmuiza Velns-kivi", kuid tegu on kahe rahnuga. Jälle on Velns süüdi: muistend räägib, et Velns-Kurat kavatses peatada Gauja jõe ja jooksis kiirustades piki jõe äärt, suur kivi käes, et seda veesängile ette visata, aga komistas ja pillas kandami maha. Kivi kukkus pooleks.

Kõlab jälle nagu lugu Vanapagana tegemistest. Või kes ta nüüd oligi?

Lätis on säilinud pühasid kive eriti rohkelt, ilmselt ka seetõttu, et neil on uhkeid rändrahne pea viis kord vähem kui Eestis ja kõik vähegi suuremad kivid on olnud kuidagi tähtsad. Vähemasti nii põhjendavad lätlased oma kividearmastust ise.

Pastmuiza kivi juurde soovitaksime lätlaste kivikultusest osa saama minna esmajoones, sest sealne loodus on imekaunis. Zemgale maakonna värkselt rohetavate heinamaade vahel keerab tee laia lookleva Daugava jõe äärde. Selle kõrvalt jookseb vana maantee Riiast Moskvasse, suur liiklus on 21. sajandiks kadunud ja nüüd hindavad teed turistid. Jõelint sätendab ja hõredalt paiknevate puude vahel avaneb vaade Koknese lossi maalilistele varemetele. Veidi eemal näeb Pastmuiza kive, mille juures on hea jalgu puhata.

Lätlased kostitavad meid püha kivi juures lauluga. Käime ümber rahnude ja koksime väikseid kive kokku, et läti jumalused meid kuuleks. Lõkkesse viskame punutisi, kuhu on peidetud kõik senised halvad mõtted. Kombed tunduvad üsna tuttavad.

LÄTI PÜHAPAIKADE RAJAD

Tagasi bussis, uudistan Zemgale maakonna möödalibisevaid teeääri. Eestile omaseid kivikülve ei märka kusagil, põllud on lagedad.
Vaikses kuusetukas peatume, seal peitub vana piirikivi, mida Pļaviņu Peetri kiviks kutsutakse. Eesti mõistes on see väike rändrahn. See pole otseselt ka pühapaik, vaid arvatavalt 14. sajandist pärit Riia peapiiskopi valduste piirikivi (kivil on näha piiskopi tunnused rist ja sau). Lätlastele on aga paik tähtis: selle ümbruse lagendik rõhutab platsi pidevat külastust. Ei tea, mida see kivi tähendas lätlastele tuhat aastat tagasi, aga see pole praegu oluline, kivi on jäänud tähtsaks lätlastele igal juhul, olgu see ajaloos olnud mis tahes. Kivi juurde tullakse laulma ja tantsima. Külalistele etendatakse läti rahvalikku janti Peetri-aegsest sõnumitoojast, kostüümides. Läti peapiiskopi kivist on aegade jooksul saanud eelmise suure valitseja – Peeter I legendidega seotud kivi.

Tagasi bussi minnes köidab aga üks teine asi meeli: vaatan, kuidas läti ajakirjanikud üksteise järel bussi ronivad ja mõtlen, et vaevu mahume ühte suurde bussi. Küll on ikka suur huvi oma vanade looduslike pühapaikade vastu! Ehkki lätlastel on looduslikke pühapaiku neli korda vähem, on lõunanaabrite innukus allesjäänud kohti hoida suurem. Loodud on mitu uut matkamarsruuti ja trükitud hulgaliselt kaarte. Eestlasi ja muid lähinaabreid lubatakse infoga kostitada ja oodatakse igati paiku külastama (vaata kaarti). Ja miks ka mitte – äkki toob mõni Lätis kohatud vana kivi meelde ka mõne oma kodumaa hiiepaiga, mis ununenud.